

TREBALL FINAL DE GRAU

Grau en Història, Geografia i Història de l'Art

***L'OBSTETRÍCIA. PRÀCTIQUES I CREENCES A
L'ANTIC EGIPTE.***

(Imperi Antic-Imperi Nou)

María Salmerón Pelado

Tutor: Gonzalo Berger Mulattieri

Curs: 2019-2020

"L'obstetrícia. Pràctiques i creences a l'Antic Egipte"

(Imperi Antic – Imperi Nou)

Resum

A l'Antic Egipte, la unitat familiar tenia una gran importància. Tenir descendència era considerat una necessitat vital i es considerava l'objectiu principal alhora de contraure matrimoni. Per portar a terme un bon embaràs s'havien de seguir una sèrie de rituals, oracions i amulets per comptar amb l'ajuda de les divinitats i allunyar tot allò maligne, així com la mort. La religió era molt present en la vida dels antics egipcis, doncs, hi havia una relació molt clara entre els processos biològics i les creences màgico-religioses. En aquesta recerca s'analitzarà el simbolisme de l'embaràs i totes les seves etapes, des de la concepció fins al naixement, des del punt de vista de les creences màgico-religioses pertanyents a l'Antic Egipte.

Paraules clau: Antic Egipte – Dones – Embaràs – Medicina – Religió – Divinitats.

Abstract

In Ancient Egypt, family unity was of great importance. Having offspring was considered a vital necessity and was considered the main objective when contracting marriage. To carry out a good pregnancy a series of rituals, prayers and amulets had to be followed to count on the help of the divinities and to ward off all evil, as well as death. Religion was very present in the life of the ancient Egyptians, because there was a very clear relationship between biological processes and magical-religious beliefs. This research will analyze the symbolism of pregnancy and all its stages, from conception to birth, from the point of view of magical-religious beliefs belonging to Ancient Egypt.

Key words: Ancient Egypt – Women – Pregnancy – Medicine – Religion – Deities.

Índex

1. Introducció.....	3
2. La unitat familiar i la maternitat a la societat.....	7
3. Les fonts escrites.....	9
4. La Contracepció.....	11
5. L'embaràs.	12
5.1. Creences sobre el mecanisme de la concepció.....	12
5.2.Divinitats associades a l'embaràs i la protecció.....	13
5.3.Objectes i rituals de fertilitat.....	17
5.4. Probes d'embaràs.....	18
5.5.Precaucions i rituals contra l'avortament. Objectes apotropaics.....	20
6. El moment del part.....	22
6.1.Procediments a l'hora del part.....	22
6.2.Rituals associats al naixement.....	25
6.3.La mort.....	27
7. La lactància.....	30
8. Conclusions.....	32
9. Bibliografia.....	35
10. Annexos.....	38

1. Introducció.

La història de l'Antic Egipte ha estat constantment objecte d'estudi, i ha estat comparada multitud de vegades amb la nostra societat occidental. Malgrat això, fa poc temps (segona meitat del segle XX) que van sorgir els estudis de gènere, els quals estan ocupant un lloc molt important a la nostra societat i història. Aquesta tipologia d'estudis ens permeten estudiar una perspectiva alternativa a la tradicional, i ens mostra els col·lectius més oblidats de la història, com per exemple les dones. En el camp de l'Egiptologia, estan començant a ser estudiats i es troben en una etapa primària, encara que estan adoptant molt de protagonisme.

En el cas de l'estudi de l'obstetrícia a l'Antic Egipte, tema del present treball, els mètodes que els autors han utilitzat són l'anàlisi de fonts documentals primàries: les fonts arqueològiques, iconogràfiques i textuals. *Les instruccions d'Ani*, el *papir Westcar*, el *papir de Kahun* el d'*Ebers*, el *Ramesseum III, IV i V* i el de *Berlín*, entre d'altres, són algunes de les fonts textuals més importants que disposem actualment on es tracten temes d'embaràs, ginecologia, fertilitat i instruccions medico-màgiques. S'ha de dir que no hi ha gran quantitat de fonts sobre la maternitat a Egipte, però les que disposem ens donen informació molt important.

El present Treball de Fi de Grau pretén analitzar el simbolisme de l'embaràs des d'un punt de vista biològic, en el qual s'explicaran les diferents etapes per les que una dona passava al quedar encinta, és a dir, la concepció, l'embaràs, el part i el post-part, en paral·lel amb el punt de vista màgic, tot relacionant-ho amb les creences divines en el context. Ara bé, en aquest treball únicament s'investigarà l'embaràs de la dona en l'àmbit popular, i no en l'àmbit regi o diví, ja que aquest últim és més complex i la forma de concepció per part de les divinitats era diferent.

El període temporal en el qual s'emmarcarà la investigació serà el que data des de l'Imperi Antic (2649 a.C. - 2150 a.C.), i l'Imperi Mitjà (2040 a.C. - 1640 a.C.) a l'Imperi Nou (1550 a.C. - 1070 a.C.), per tant, de la tercera dinastia a la vintena. Es té consciència del període tan llarg a estudiar, malgrat això, no es farà un recorregut cronològic per cada època ja que al llarg de la història de l'Antic Egipte el significat de portar al món nous individus i les creences eren bàsicament les mateixes, i el que es pretén és fer una síntesi

de les pràctiques i creences d'aquesta civilització. No obstant això, s'ha de tenir present les especificitats, la variabilitat i algunes diferències que es van produir en els diferents períodes, ja que van poder existir diferents "modes" locals i diferents preferències i tradicions.

Aquesta investigació s'ha realitzat a partir de l'anàlisi de diferents fonts secundàries bibliogràfiques que han tractat el tema de la dona a l'Antic Egipte i el seu paper com a mare a la societat, així com tot allò relacionat amb l'embaràs, el naixement, i les creences màgico-religioses de l'Antic Egipte. A més, s'ha pogut contrarestar aquesta informació amb ajuda d'algunes fonts arqueològiques que s'han descobert, com per exemple representacions iconogràfiques (objectes, pintures, relleus, estatuetes), i fragments de papirs medico-màgics estudiats per altres professionals.

D'aquesta manera, el present treball pretén defensar la següent hipòtesi: **La relació entre les creences religioses i l'obstetrícia, per tant, que els processos biològics estaven directament relacionats amb les divinitats i la màgia.**

Per afirmar aquesta hipòtesi, el present escrit s'ha estructurat en set apartats diferenciats seguint l'evolució del període gestant de la dona, des del moment que es vol quedar embarassada fins el període lactant. En cada un dels apartats s'ha volgut introduir fragments de papirs, oracions a les divinitats o exemples de restes arqueològiques per tal de complementar la informació.

La primera part es centrarà en el significat de la unitat familiar i la importància de la maternitat a la societat, doncs, tenir descendència era un objectiu molt important en la vida d'un egipci. Analitzarem el motiu pel qual la dona era tant important i apreciada en el seu rol de mare i per què tenir fills era l'objectiu principal del matrimoni.

En el segon apartat, es mencionaran els principals papirs medico-màgics que tracten els temes de ginecologia, obstetrícia i cura infantil. Aquest capítol servirà com a introducció a les fonts mèdiques les quals mencionarem en els diferents apartats, així es podrà conèixer de quin període daten i quin és el tipus d'informació important que tracten.

En el següent punt es tractarà la contracepció. Encara que pels antics egipcis la descendència era allò més important, en molts casos es volia evitar l'embaràs, per motius de salut pels continus embarassos per exemple, doncs, tractarem els diferents mètodes

contraceptius que portaven a terme les dones a partir d'ingredients naturals i les fórmules màgiques.

El quart apartat del present treball es centrarà en el procés de l'embaràs. Primer s'analitzarà quines eren les creences que tenien els egipcis sobre la concepció i creació del nadó en el si matern. També s'analitzaran les principals divinitats encarregades de vetllar per la mare, el nadó i el correcte funcionament de l'embaràs, ja que l'adoració dels déus havia de ser habitual per portar a terme el període gestant i el part sense complicacions, així com aconseguir la protecció contra allò maligne. Seguidament, es tractaran els diferents objectes i rituals de fertilitat per tal de garantir la fecunditat. També es mencionaran les diferents probes d'embaràs que es coneixien per saber si les oracions de fertilitat als déus havien donat fruit i s'estava encinta o no. Per acabar l'apartat, es tractaran les diferents precaucions i rituals que portaven a terme les dones un cop coneixien que estaven embarassades per evitar l'avortament.

El cinquè apartat es centra en el moment més important del període gestant, el naixement. Per tant, s'analitzarà el simbolisme del part, els procediments i rituals que es portaven a terme en cada moment, els personatges humans i divins que hi participaven i els materials que s'utilitzaven. El naixement era un moment de felicitat màxima, no obstant això, també ho era de perills, per això, per acabar aquest apartat es parlarà de la mort, tant de la mare com del nadó.

Seguidament, el sisè apartat es centrarà en el període post-part, en concret es parlarà de la lactància. La llet materna alimentava al nadó durant els primers anys de vida, per això, era considerada com a font de vida indispensable. Es tractarà doncs, el simbolisme de la llet materna, el rol de la mare com a lactant i el paper de la dida en el cas que es necessités.

Per finalitzar, en el setè apartat s'emmarcarà la conclusió, on es farà un resum de les principals dades de cada apartat per tal de verificar la hipòtesi proposada en el present treball.

El que es pretén aconseguir amb aquest Treball de Fi de Grau és remarcar la importància de la maternitat i l'obstetrícia en la medicina i el context egipci i mostrar la relació entre els processos biològics i les creences religioses; així com participar en el desenvolupament dels estudis de gènere i societat en la historiografia dirigit a un públic

més ampli i general, ja que molts estudis sobre aquest tema estan dirigits a un públic professional.

2. La unitat familiar i la maternitat a la societat.

A l'Antic Egipte, la unitat familiar tenia una gran importància. Podem dir que era la principal forma d'organització social i la unitat bàsica de l'economia, a més, era molt necessària perquè s'encarregava de tenir cura dels membres que la formaven en els moments necessaris¹. S'ha de destacar doncs, que pels antics egipcis tenir fills era considerat una necessitat vital, aquest, era l'objectiu més important alhora de contraure matrimoni². Ho podem afirmar amb les següents paraules extretes del papir anomenat *Les Instruccions d'Any*, datat de l'Imperi Nou:

*“Cásate mientras seas joven,
Que ella haga un hijo para ti;
Ella debería tenerlo para ti mientras seas joven.
Lo correcto es hacer personas.
Es feliz el hombre que tiene a muchas personas,
Se le saluda considerando su descendencia”*³.

Donada aquesta conveniència de tenir molts fills, les dones es casaven molt joves, entre els 10 i 13 anys, mentre que els homes sovint eren majors. Aquestes discrepàncies en l'edat eren molt freqüents a partir de la mort o divorci de la primera dona⁴. Sabem que la descendència era molt important per a l'home. Els fills eren els que es feien càrrec dels pares una vegada arribada la vellesa i els que havien d'assegurar el culte funerari a aquests al morir⁵. També, representaven l'amor conjugal, donaven suport a les feines quotidianes familiars, garantien la continuïtat de l'herència i la memòria dels membres de la família⁶. Segons Robins, la fecunditat era tant important que seria una possible causa de divorci⁷.

¹ MARSAL, R. (2015) “Mujeres de Kémit: madres, diosas, reinas y trabajadoras”. Tarragona: URV, p.40.

² GARCÍA TRÓCOLI, I. (2016) *Concepción embarazo y parto en el antiguo Egipto*, Almería: Círculo Rojo, p.14.

³ ROBINS, G. (1993) *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Traducció de Marco V. García Quintela. Madrid: Akal, 1996, p.81; LICHTHEIM, M. (1976) *Ancient Egyptian Literature 2*, Berkeley, Los Ángeles, Londres, p. 136.

⁴ GRAVES-BROWN, C (2010) *Dancing for Hathor: Women in Ancient Egypt*. Londres: Continuum UK, p.57.

⁵ GARCÍA TRÓCOLI, I. (2016) *Concepción embarazo y parto en el antiguo Egipto*, Almería: Círculo Rojo, p.14.

⁶ GARZÓN RODRÍGUEZ, J. (2018) *Embarazo y parto en el Antiguo Egipto*. ArtyHum Revista de Artes y Humanidades, nº 44, Vigo, p.65.

⁷ ROBINS, G. (1993) *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Traducció de Marco V. García Quintela. Madrid: Akal, 1996, p.81.

Davant de la infertilitat, si l'home no volia divorciar-se ni buscar una segona dona, hi havia la possibilitat de l'adopció ⁸ i ⁹.

És molt important destacar que la maternitat és una construcció cultural¹⁰, doncs la reproducció es regeix per unes normes determinades segons la cultura. En el cas egipci, trobem una connexió immediata amb les creences religioses i els rituals. La mare necessitava bons auguris per tal de portar l'embaràs de la millor manera possible i protegir tant la seva vida com la del futur nadó. En quant al seu paper com a mare, la dona va ser molt apreciada en el seu rol i destacada també, d'entre les seves altres tasques, doncs el reconeixement del seu treball es veia reflectit en molts textos, com per exemple la màxima número 38 de *Les Instruccions d'Any*¹¹:

“Duplica los panes que tu madre te dio. Llévala como te ha llevado. Ella trabajó duro cargando contigo sin que ella dijera: ¡Dejadme! Tú naciste después de tus meses. Ella se subyugó a si misma de nuevo. Tres años estuvo su pecho en tu boca, mientras que ella aguantaba/persistía. Tus excrementos eran asquerosos, pero el corazón no se disgustó diciendo: ¿Qué debo hacer? Ella te llevó a la escuela de escribas cuando te enseñaban las escrituras y te cuidaba a diario con pan y cerveza de su casa ¿Eres soltero? ¡Cásate! ¿Estás bien establecido en el hogar? - Fíjate cómo naciste y cómo te crió tu madre. No hagas que te reprenda y levante sus brazos a Dios y él oiga sus súplicas”¹².

Així doncs, en el matrimoni la dona tenia l'obligació de tenir fills i de fer-se càrrec d'ells.

Per una altra banda, hem de destacar que a l'Antic Egipte les nenes eren tan estimades i desitjades com els nens, i mai es va practicar l'infanticidi femení, com sí es va fer a Roma i Grècia, especialment en Esparta. Per tant, el naixement d'un fill era un

⁸ S'han documentat dades sobre l'adopció gràcies a varis papirs, entre ells el *Papir de l'Adopció*, datat de la dinastia XVIII.

⁹ GARZÓN RODRÍGUEZ, J. (2018) *Embarazo y parto en el Antiguo Egipto*. ArtyHum Revista de Artes y Humanidades, nº 44, Vigo, p.68.

¹⁰ MARSAL, R. (2015) “Mujeres de Kémit: madres, diosas, reinas y trabajadoras”. Tarragona: URV, p.45.

¹¹ Col·lecció de màximes i proverbis ètics de l'Antic Egipte, probablement escrit en l'Imperi Nou, durant la dinastia XIX.

¹² GARZÓN RODRÍGUEZ, J. (2018) *Embarazo y parto en el Antiguo Egipto*. ArtyHum Revista de Artes y Humanidades, nº 44, Vigo, p.79.

moment de gran alegria, però des de la seva concepció comportava greus riscos, donada l'alta taxa de mortalitat infantil i puerperal que existia en aquells temps¹³.

3. Les fonts escrites.

Els coneixements que tenim sobre ginecologia i obstetrícia a l'Antic Egipte, bàsicament provenen de diferents papirs mèdics, els quals són la nostra font més important perquè contenen símptomes, diagnòstics i tractaments sobre una gran quantitat de malalties. En general, la pràctica de la medicina combinava mesures objectives i científiques basades en l'observació i el coneixement de l'anatomia, i l'ús de la màgia. El mètode científic i el màgic sovint anaven de la mà perquè es consideraven igualment d'eficaços, però podem dir que tenien la creença que la màgia era la que complementava al mètode científic i ajudava a que aquest tingués eficàcia, és a dir, la creença en la màgia i l'ajuda de les divinitats era la que aportava la cura.

Podem destacar una sèrie de papirs els quals contenen diferents receptes i encanteris per tractar diferents dolències, apareixen símptomes i diagnòstics, i diferents relats de cada tema¹⁴:

- El papir de Lahun o Kahun. Descobert per Flinders Petrie a l'Al-Fayum i datat del 1825 a.C, sota el regnat d'Amenemhat II. El text d'aquest papir està dividit en trenta-quatre apartats dels quals la meitat tracten la medicina de les dones, com per exemple diagnòstics d'infertilitat, la gestació, mètodes per a la concepció, mètodes anticonceptius, complicacions durant el part, etc.
- El papir de Berlin, datat entre 1350 i 1250 a.C., pertanyent a la dinastia XX, conté quinze columnes relatives al part i als nadons.
- El papir Westcar, datat entre el 1640 i 1540 a.C. conté diferents relats de caràcter medico-màgic d'època de l'Imperi Antic. Aquest papir conté la història del part de Red-jedet, de la qual parlarem.

¹³ LATTUS, J ; CARREÑO, E (2010) *El asiento del nacimiento*. Revista obstetricia i ginecologia, Hospital Santiago Oriente, Dr. Luis Tisné Brousse : 2010; VOL 5 (1): 4150, p.45; QUACK, J (1994) *Die Lehren des Ani: ein neuägyptischer Weisheitstext in seinem kulturellen Umfeld*. Freiburg, Universitätsverlag, pp. 109-111.

¹⁴ UTRERA, ANA M^a (2002) *Aproximación a la ginecología y la obstetricia en el Egipto Faraónico*. Boletín Asociación Española De Egiptología, N°12, p.139.

- El papir d'Ebers: descobert per Edwin Smith, està datat al XVIII dinastia, al voltant de 1550 a. C. És el més extens (110 pàgines) i més important dels papirs mèdics. Descriu diferents receptes per crear composicions farmacològiques, preparar-les i ingerir-les, així com conjurs per reforçar el tractament. Tracta tot tipus de malalties, problemes i dolències, entre aquest també temes ginecològics i d'obstetrícia.
- El papir del Ramesseum III, IV i V, data del segle XVIII a.C. dinastia XI-XII. És el més antic dels papirs que es conserven de medicina egípcia. Tracta temes de ginecologia i pediatria, entre d'altres. Els números III i IV estan dedicats a les malalties femenines.

Gràcies a les fonts escrites dels papirs doncs, podem saber gran quantitat d'informació sobre el tractament de la medicina i la màgia. No hem de deixar de banda les inscripcions en les parets dels temples o capelles funeràries, tampoc la representació d'escenes on podem observar el dia a dia de les persones, o qualsevol resta arqueològica i iconogràfica que s'hagi trobat que interpretant-la ens mostri informació valuosa.

4. La Contracepció.

Malgrat que l'objectiu principal del matrimoni a l'Antic Egipte, com s'ha dit, era tenir fills, els anticonceptius eren molt presents en les dones quan no es desitjava l'embaràs, ja sigui per problemes de salut, problemes pels continus embarassos o per gaudir de la sexualitat com a oci i no per concebre.

Tenim constància de textos mèdics que contenen prescripcions de contraceptius, els quals no tots tenien molta eficàcia a l'hora de la pràctica, però mètodes com les insercions intravaginals de diferents substàncies sí podien ser efectives¹⁵. Aquests anticonceptius consistien en una sèrie de beuratges naturals amb l'objectiu de bloquejar el pas dels fluids seminals¹⁶. Un exemple d'aquests serien els que inclouen excrements d'animals, molts dels quals tenen propietats beneficioses, com l'excrement de cocodril (ho podem trobar al papir del Ramesseum IV C2-3; papir de Kahun 21, 3, 6; papir Ebers 783 93, 6-8)¹⁷. També, les verdures fermentades o la mescla de mel i natró. Algunes receptes de vegetals fermentats produïrien àcid làctic, el qual s'utilitza avui dia en anticonceptius. Un exemple serien les puntes d'acàcia mòltes, les quals contenen goma aràbiga, que produeix un efecte químic sobre l'esperma i retarda la concepció¹⁸. Amb la mescla d'acàcia, coloquint, dàtils i mel es creava un tap que s'introduïa en la vagina i ajudava a evitar l'embaràs durant un, dos o tres anys¹⁹. A part de les insercions intra-vaginals també es duïen a terme fumigacions (Fig.1) i la recitació de fórmules màgiques. Per una altra banda, sabem que durant el període lactant, el qual solia durar uns tres anys, reduïa les possibilitats de quedar embarassada.

No s'han trobat evidències de mètodes anticonceptius utilitzats per homes, per tant, les dones tenien el control de la natalitat i regulaven les seves famílies sense el control de

¹⁵ ROBINS, G. (1993) *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Traducció de Marco V. García Quintela. Madrid: Akal, 1996, p.86.

¹⁶ GRAVES-BROWN, C (2010) *Dancing for Hathor: Women in Ancient Egypt*. Londres: Continuum UK, p.75.

¹⁷GARCÍA TRÓCOLI, I. (2016) *Concepción embarazo y parto en el antiguo Egipto*, Almería: Círculo Rojo, p.26; JEAN Y LOYRETTE (2001) À propos des textes médicaux des Papyrus du Ramesseum nos III et IV.

¹⁸ ROBINS, G. (1993) *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Traducció de Marco V. García Quintela. Madrid: Akal, 1996, p.86; SANDINSON, A (1975) *Empfängnisverhütung*, LA 1, 1227-1228.

¹⁹ JACQ, C.(1996) *Las egipcias*. Barcelona: Círculo de Lectores, p.210.

les autoritats religioses o civils. Aquests sabers dels diferents mètodes i plantes o ingredients utilitzats es passava de mares a filles de generació en generació²⁰.

5. L'embaràs.

5.1. Creences sobre el mecanisme de la concepció.

Per tal de produir l'embaràs, els egipcis coneixien bé la necessitat del coit. No obstant això, hi havia la creença que la concepció no només es portava a terme amb la voluntat d'un home i una dona sinó que també era necessària la voluntat dels déus. Sense l'acció humana no es podia produir la concepció, però tampoc sense la voluntat divina²¹. Podem afirmar aquesta teoria amb les següents paraules que pertanyen al text literari *El príncep predestinat*²²:

*“Se cuenta que hubo un rey para quien no se había dado a luz un hijo varón. Entonces Su Majestad pidió un hijo a los dioses de su tiempo y ellos dispusieron que naciera uno. Se acostó con su mujer aquella noche y ésta quedó encinta y completó los meses de parto”*²³.

Els déus participaven en la formació de l'esperma i la seva transformació, ja que tenien la funció d'assegurar la producció d'aquest dins del cos de l'home²⁴. A més, també s'asseguraven de donar-li forma dins del cos de la dona i alimentar el fetus durant tot l'embaràs²⁵. Doncs, destacar que coneixien el vincle entre l'esperma i la concepció, així ho diu Marsal: *“La concepción del embarazo por los egipcios era como la contribución del ser masculino, como una semilla que se planta en el suelo fértil del útero femenino”*²⁶. Per una altra banda, els egipcis també coneixien el paper dels testicles i la seva funció procreadora, doncs les castracions portaven a l'esterilitat, així com l'avançada edat de les

²⁰ MARSAL, R. (2015) “Mujeres de Kémit: madres, diosas, reinas y trabajadoras”. Tarragona: URV, p.52.

²¹ GARCÍA TRÓCOLI, I. (2016) *Concepción embarazo y parto en el antiguo Egipto*, Almería: Círculo Rojo, p.32.

²² Aquest relat data de l'Imperi Nou, dinastia XIX, i pertany al Papir Harris.

²³ GARCÍA TRÓCOLI, I. (2016) *Concepción embarazo y parto en el antiguo Egipto*, Almería: Círculo Rojo, p.32; LÓPEZ, J. (2005) *Cuentos y fábulas del Antiguo Egipto*, Madrid: Trotta, p.157.

²⁴ Els egipcis creien que el semen s'originava a la medulla espinal (Marsal, 2015:46).

²⁵ GARCÍA TRÓCOLI, I. (2016) *Concepción embarazo y parto en el antiguo Egipto*, Almería: Círculo Rojo, p.36.

²⁶ MARSAL, R. (2015) “Mujeres de Kémit: madres, diosas, reinas y trabajadoras”. Tarragona: URV, p.46.

dones²⁷. En el cas de la concepció dels reis seria diferent, doncs la transmissió de la llavor divina al rei és més complexa, i com hem dit anteriorment, en aquest treball no es tractarà l'obstetrícia en l'àmbit reial o diví, sinó únicament en l'àmbit popular.

En quant a la duració de l'embaràs, els antics egipcis devien de saber-la aproximadament a causa de l'experiència. El temps de gestació es va calcular entre 275 i 294 dies, encara que el taüt 17043 de Berlín descriu en el seu text un embaràs amb una durada exacta de nou mesos²⁸. En el mite d'Horus, fill d'Isis, també es parla d'una duració de 294 dies, doncs, tenien consciència d'aquest període.

5.2.Divinitats associades a l'embaràs i la protecció.

El pensament dels egipcis es basava principalment, en la creença de que tots els processos biològics, etapes de la vida i accions dutes a terme pels humans depenien de les divinitats. En la vida de cada individu, hi havia unes pautes d'ordre que consistien en diversos ritus o etapes de transició: naixement, pubertat, matrimoni, paternitat i mort. Cada etapa comptava amb el seu ritual, amb diferents graus d'importància²⁹. L'etapa de l'embaràs era molt important, doncs reproduir-se era el principal objectiu del matrimoni egipci. Les forces divines eren les encarregades de vetllar per a que es portés a terme correctament, si ocorria el contrari, era degut a les forces malignes. L'adoració de les principals divinitats, com Bes, Mesjet, Tueris, Hathor, Heqet, Sejmet, Isis i Neftis era habitual per tal de portar a terme un embaràs sense complicacions. A continuació s'analitzaran les divinitats esmentades, només des del vessant de la maternitat i la protecció³⁰:

- Bes.

Bes (Fig.2) era el déu protector el qual va aparèixer al Regne Nou. Era la divinitat tutelar del matrimoni i es troba representat en multitud d'amulets màgics. S'encarregava de protegir les dones i els nens contra el mal d'ull i allunyava els genis malignes que

²⁷ GARCÍA TRÓCOLI, I. (2016) *Concepción embarazo y parto en el antiguo Egipto*, Almería: Círculo Rojo, p.33; JEAN Y LOYRETTE (2001) *À propos des textes médicaux des Papyrus du Ramesseum n°III et IV*. I p.540.

²⁸ GARZÓN RODRÍGUEZ, J. (2018) *Embarazo y parto en el Antiguo Egipto*. ArtyHum Revista de Artes y Humanidades, n° 44, Vigo, p.67.

²⁹ DAVID, R. (2004) *Religión y magia en el Antiguo Egipto*. Barcelona: Crítica, p.238.

³⁰ Cada divinitat podia tenir múltiples funcions i estar associada a diferents significats i funcions.

podien atacar en els somnis, per aquesta raó es solia representar també en les capçaleres dels llits. També espantava els rèptils i protegia de les picadures verinoses. El podem trobar representat com un geni deforme, barbut, amb melena i pot ensenyar la llengua. A més, pot anar nu o amb una capa de pell de lleó, portar cinturó amb serps i corona amb plomes. Pot sostenir instruments musicals, un ganivet o el símbol de protecció *sa*³¹ i³².

- **Tueris/ Tauret/Taweret.**

Tueris (Fig.3) significa “La Gran”, era la divinitat patrona de les dones durant l'embaràs, el part i el naixement. Mitològicament s'encarregava d'assistir al renaixements de Ra cada matí³³. Era una divinitat híbrida, doncs era la protectora de la llar i alhora estava relacionada amb les aigües, es podria relacionar també amb el trencament de la bossa del líquid amniòtic de les dones gestants, i amb les inundacions del Nil. També, s'encarregava d'espantar els genis malignes que atacaven als nens i les dones, igualment que el déu Bes, durant el somni. La seva imatge solia ser representada sobre “marfils màgics”³⁴, llits, entre d'altres, juntament amb altres divinitats similars. Tueris era protectora de l'alimentació i la llet materna. La podem trobar amb el déu Bes protagonitzant danses màgiques en el moment del naixement. Iconogràficament apareixia amb cos d'hipopòtam, embarassada, amb potes de lleó, pits caiguts i cua de cocodril. Subjectava el símbol de protecció *sa*. Sobre el seu cap trobem el disc solar i banyes de vaca. També pot aparèixer amb cap de dona, banyes i disc solar³⁵.

- **Mesjenet**

El nom de Mesjenet (Fig.4) significa “El lloc on un es postra”. Es refereix al maó o maons que s'utilitzaven durant el part, en els quals la dona es recolzava sobre ells.

³¹ Segons la llista de signes d'Alan Gardiner, símbol V17: el símbol Sa significa protecció, té forma de tenda de pastor feta amb paper.

³² CASTEL, E. (2001) *Gran diccionario de mitología egipcia*. Madrid: Aldebarán, p.46.

³³ Segons la mitologia, Ra, el Sol, és el creador i simbolitza el renaixement. En un cicle etern, el Sol «moriria» cada dia al capvespre. Ra passava les seves proves a la nit, viatjant amb la seva barca pel riu de les tenebres i enfrontant als enemics que intentaven tallar el seu pas. Vencia totes les dificultats i tornava a néixer a l'alba repetint constantment el mateix procés de la creació de l'univers.

³⁴ Els marfils màgics eren objectes apotropaics, protectors, i consistien en unes tires decorades amb figures protectores com animals fantàstics, dimonis benèvolos i símbols. Eren corbades i sovint consistien en ullals d'hipopòtam.

³⁵ CASTEL, E. (2001) *Gran diccionario de mitología egipcia*. Madrid: Aldebarán, p.229.

Aquesta deessa presidia els naixements i era la llevadora del nadó. S'encarregava del nen, tant dins de la mare com al néixer i era la responsable de decidir el destí de l'infant i elaborar el seu *ka*³⁶ i³⁷. De la mateixa manera que acompanyava al nen en el naixement, també simbolitzava el renaixement en el *Més enllà*. Per una altra banda, Mesjet apareixia personificada en quatre belles ballarines. Aquestes, eren les protectores del lloc del naixement i festejaven amb música i danses en el moment del part³⁸. Iconogràficament, es representa com una dona amb dos talls de planta enroscats en els extrems, o amb una o cinc *ureus*³⁹. També pot aparèixer amb forma de maó amb cap de dona, ballarina i vaca amb *ureus*⁴⁰. A diferència dels déus Bes i Tueris, divinitats lligades a la protecció de les embarassades i els nadons, no apareix en el culte domèstic, però sí en el culte oficial, sobre tot en escenes de naixement diví⁴¹.

- **Hathor**

El seu nom, Hathor (Fig.5), significa "La Mansió d'Horus". És una deessa que es troba molt unida a la dona i personifica l'aspecte femení. El seu culte es portava a terme per la majoria de les sacerdotesses. Està relacionada amb l'amor, l'alegria, la música, el sexe, la fertilitat i l'embriaguesa. Podia aparèixer amb forma de set vaques o dones amb banyes, les quals s'encarregaven de determinar el destí del nen en el moment del seu naixement. Iconogràficament es representava com una dona amb cap de vaca (o de dona), orelles de vaca, banyes i el disc solar. També com a vaca en la seva totalitat, lleona o gata. Podia sostenir dos instruments de percussió: el collaret *menat*⁴², amb poders curatius, i el sistre, que simbolitza la vida⁴³.

- **Sejmet.**

El seu nom, Sejmet (Fig.6) significa "La Poderosa". Era capaç de causar malalties i epidèmies. També, era capaç de portar a terme les curacions necessàries, per això va ser

³⁶ El *Ka* és la "força vital", un component de l'esperit humà.

³⁷ CASTEL, E. (2001) *Gran diccionario de mitología egipcia*. Madrid: Aldebarán, p.137.

³⁸ Ídem.

³⁹ *Ureus*: Representació de la deessa Uadyet amb forma de cobra alçada. La imatge de l'ureu va constituir l'emblema protector preferent de molts faraons.

⁴⁰ CASTEL, E. (2001) *Gran diccionario de mitología egipcia*. Madrid: Aldebarán, p.136-137.

⁴¹ GARCÍA TRÓCOLI, I. (2016) *Concepción embarazo y parto en el antiguo Egipto*, Almería: Círculo Rojo, p.64.

⁴² El *menat* era un collaret de comptes d'ús ritual que tenia diverses voltes i que es complementava amb un contrapès que servia a manera de mànec, es va emprar com a instrument de percussió per a festes sagrades. Solament el feien servir les divinitats, la família reial i els sacerdots.

⁴³ CASTEL, E. (2001) *Gran diccionario de mitología egipcia*. Madrid: Aldebarán, p.71-72.

nomenada la patrona dels metges, els quals podien portar a terme el seu treball obtenint l'ajuda d'aquesta divinitat per retorna la salut. La podem trobar representada com una dona amb cap de lleona o com una dona amb el cap d'aquest animal. També compta amb el disc solar i l'*ureus*. Pot sostenir un ganivet en les seves mans o ser representada amb l'*uadjet*⁴⁴ i ⁴⁵.

- **Isis/Ast.**

Isis (Fig.6) és una de les deesses més importants del panteó egipci, el seu nom significa “La gran maga”. Representa el seient del tro i personifica la màgia, la fidelitat conjugal i la gran mare. És la dona d'Osiris i va concebre a Horus, el va cuidar i defensar de Seth, per tant es considerava la deessa tutelar de la infància. Isis es representava com la dona més humana de les deesses, porta representat el seu nom al cap, el tro. També pot aparèixer representada amb banyes y disc solar o com a vaca en la seva totalitat⁴⁶.

- **Neftis/ Nebethut.**

El seu nom, Neftis (Fig.8) significa “Senyora de la casa, domini, palau o mansió”. Neftis, germana d'Isis i dona de Seth, ajuda a Isis en la recerca dels fragments d'Osiris, el qual l'havia desmembrat Seth. Doncs, participa en el renaixement del déu i està més unit a ell que al seu marit, Osiris és estèril, per això ella rep el nom de “ dona que no té vagina”. En els Textos de les Piràmides, declaració 365, és l'encarregada d'al·letar el rei en el Més Enllà, per nodrir-lo i oferir-li renaixement. La podem trobar representada com una dona alada, o dona amb el jeroglífic del seu nom al cap⁴⁷.

⁴⁴ Forma de cobra.

⁴⁵ CASTEL, E. (2001) *Gran diccionari de mitologia egípcia*. Madrid: Aldebarán, p.196.

⁴⁶ CASTEL, E. (2001) *Gran diccionari de mitologia egípcia*. Madrid: Aldebarán, p.102-103.

⁴⁷ CASTEL, E. (2001) *Gran diccionari de mitologia egípcia*. Madrid: Aldebarán, p.151-152.

5.3.Objectes i rituals de fertilitat.

Encara que tenim més documentació sobre els temples i les tombes que dels habitatges, tenim evidències gràcies a alguns jaciments com Deir el Medina i Amarna de que disposaven de petits altars domèstics. En aquets altars rendirien culte principalment a les divinitats de la llar, com Bes i Tueris, i a deesses com Hathor, entre d'altres, que estarien relacionades amb la fecunditat i el naixement. Amb aquests altars, anirien relacionades les estatuetses de fertilitat, unes petites figuretes femenines que apareixien pràcticament nues, sovint amb el triangle púbic molt marcat (Fig.9 i 10). Podien anar decorades també amb collarets, cinturons i amb pentinats elaborats. Aquestes estatuetses es relacionaven amb la fertilitat i el naixement, tant en vida com després de la mort, ja que el difunt esperava renéixer en el Més Enllà. En vida, el seu paper consistia en mantenir la continuïtat de la família⁴⁸.

Per una altra banda, es portaven a terme festes dedicades a garantir la fertilitat. És el cas de Dendara, ciutat santa de la deessa Hathor, en la qual s'organitzava en el tercer mes de l'estació de la inundació⁴⁹ una festa "d'obertura del si de les dones" durant la qual les esposes recents es reunien per celebrar el ritus que garantia una propera maternitat. També, en Medinat Habu, a la riba occidental de Tebes, les dones anaven a banyar-se a un llac sagrat amb l'esperança d'augmentar la seva fertilitat⁵⁰. És probable que cada ciutat tingués els seus propis rituals i temples i llocs sagrats per portar-los a terme.

Un altre ritual molt curiós el portaven a terme dones que possiblement podien ser estèrils i no aconseguien quedar encinta. Consistia en pronunciar una fórmula dedicada al déu terrisser Jnum, el qual s'encarregava de crear els éssers en el seu torn; per a que una dona quedés encinta el déu havia d'instal·lar en el ventre de la futura mare el seu torn diví, per això, la dona havia de pronunciar la fórmula següent adequadament:

*"Dios del torno que crea el huevo en su torno, fija tu actividad creadora en el interior de los órganos femeninos y provee con tu imagen esta matriz"*⁵¹.

⁴⁸ ROBINS, G. (1993) *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Traducció de Marco V. García Quintela. Madrid: Akal, 1996, p.81-82.

⁴⁹ Segons el calendari solar egipci, l'any era dividit en tres estacions que eren: l'estació de la inundació (Ajet), l'hivern o germinació (Peret) i l'estiu o calor (Shemu), també coneguda com a estació de la deficiència per la falta d'aigua al Nil. Doncs, el tercer mes de la inundació seria a la tardor.

⁵⁰ JACQ, C.(1996) *Las egipcias*. Barcelona: Círculo de Lectores, p.211.

⁵¹ Ídem.

Un cop es creu haver quedat embarassada, la dona havia de lligar-se una faixa a la panxa i col·locar-se a sobre una tela en forma de signe *mes*, el qual significava “néixer”⁵².

Segons Robins⁵³, a part de rendir culte i demanar favors a les divinitats, els egipcis creien que els morts eren capaços d'exercir alguna influència sobre les vides de les persones al món terrenal, tant per fer el bé com per fer el mal. S'han conservat algunes cartes o estatuetes amb inscripcions dirigides als morts que contenien peticions d'ajuda en algunes situacions, com per exemple demanar fills i fer desaparèixer l'esterilitat. És el cas d'una estatueta (Fig. 11) de l'Imperi Mitjà molt semblant a les de fertilitat, la qual porta un nen a sobre i una inscripció jeroglífica en una cama on demana ajuda per concebre un fill. Aquestes estatuetes o cartes es depositarien com a ofrena en les tombes dels difunts.

Per una altra banda, també portaven a terme altres mètodes medicinals per combatre l'esterilitat, segons Jiménez Serrano⁵⁴ les dones es podrien col·locar a la vagina o s'ungien les cuixes i l'abdomen amb la sang menstrual. Això es deu a que creien que la sang menstrual era purificadora i rehabilitadora, s'han trobat diferents receptes, sobre tot del papir Ebers, en les quals s'utilitzava la sang, tant de dona com d'animal femella, de manera terapèutica i era beneficiosa per tractar diferents dolències.

5.4.Probes d'embaràs.

L'interès que tenia una dona per saber si estava embarassada després d'haver realitzat diferents rituals i demanat ajuda als déus, sovint era molt gran. Ja sabem la importància que tenia ser mare en aquesta societat i la felicitat que es provocava en la família. Doncs, hi havia una necessitat d'aprendre a reconèixer alguns signes i canvis físics, a partir de l'observació i els rituals per saber si una dona estava encinta o no.

Segons Robins⁵⁵, molts dels textos dels papirs medico-màgics encara són parcialment desconeguts. S'ha de destacar la dificultat d'establir equivalències entre el

⁵² Ídem

⁵³ ROBINS, G. (1993) *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Traducció de Marco V. García Quintela. Madrid: Akal, 1996, p.83.

⁵⁴ JIMÉNEZ SERRANO, A. (2002) *Las enfermedades y dolencias en el Antiguo Egipto: I: El parto y los recién nacidos*. Seminario médico, vol.54, N°1, p. 20.

⁵⁵ ROBINS, G. (1993) *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Traducció de Marco V. García Quintela. Madrid: Akal, 1996, p.86.

lèxic de les condicions de les malalties descrites i la terminologia moderna, degut a que els egipcis creien que aquestes eren causades pels dimonis o els morts i tots els remeis havien de ser reforçats gràcies a les divinitats. Doncs, les dificultats a l'hora de desxifrar alguns dels papirs es veuen augmentades i no coneixem molts dels ingredients de les prescripcions.

No obstant això, tenim constància de diferents receptes i fórmules per saber si una dona estava embarassada o no. Els antics egipcis ja relacionaven la falta de menstruació amb l'embaràs i aquesta era la prova més clara. Es creia que la sang menstrual no sortia a l'exterior durant l'embaràs perquè l'úter es tancava fins el moment del naixement i aquesta sang es guardava dins del cos⁵⁶. També, s'han documentat diferents mètodes que, de la mateixa manera que els mètodes contraceptius, es troben en diferents papirs medicomàgics. S'ha de destacar que alguns d'aquests papirs estaven especialitzats en ginecologia, obstetrícia i la criança dels infants.

Prendre el pols, examinar els pits i el color de la pell eren alguns dels procediments que es portaven a terme per saber si una dona estava embarassada o no. Un altre mètode consistia en comptar les vegades que vomitava una dona quan es col·locava sobre una pasta de cervesa, o beure la mescla de la cervesa i els dàtils. També, col·locaven una ceba (o alls) a l'interior de la vagina durant la nit, si al dia següent es detectava l'olor a ceba en l'alè de la dona significava que estava embarassada. Els egipcis creien que l'esòfag, la cavitat abdominal i l'úter estaven units⁵⁷. Segons les creences dels egipcis, aquests òrgans estarien connectats a través dels conductes-*metu*, els quals podien transportar substàncies com la sang, semen i la orina. Aquests conductes recorrien tot el cos, i segons alguns estudis a partir de les descripcions del papir Ebers, podrien tractar-se del sistema arterial i venós. Eren molt importants en la fertilitat i esterilitat d'una dona, perquè si estaven obturats no es podia produir l'embaràs, o seria problemàtic. Per saber si estaven obturats portaven a terme la prova de la ceba comentada anteriorment. Si l'olor no apareixia en l'alè, significava que els conductes no estaven lliures i no hi havia una bona circulació dels fluxos⁵⁸.

⁵⁶ GARCÍA TRÓCOLI, I. (2016) *Concepción embarazo y parto en el antiguo Egipto*, Almería: Círculo Rojo, p.43 ;GUITER, J. (2001) *Contraception en Égypte ancienne*, BIFAO 101, p.221.

⁵⁷ MARSAL, R. (2015) "Mujeres de Kémit: madres, diosas, reinas y trabajadoras". Tarragona: URV, p.47; COLE, D. (1986) «Obstetrics for women in ancient Egypt». *Discussions in Egyptology* 5, p.30.

⁵⁸ GARCÍA TRÓCOLI, I. (2016) *Concepción embarazo y parto en el antiguo Egipto*, Almería: Círculo Rojo, p.52.

Una altra prova d'embaràs molt habitual, consistia en l'observació dels efectes de l'orina en la germinació dels grans d'ordi i blat emmer. La dona havia d'orinar sobre els grans d'ordi i blat tots els dies, si brotaven significava que estava embarassada. Ara bé, aquesta prova també els hi permetia saber el sexe del nadó, si brotava primer l'ordi seria nen, i si brotava el blat seria nena⁵⁹:

“Tú debes poner en un saco de tela granos de trigo y de cebada. La mujer ha de orinar diariamente encima. Si ambos crecen tendrá descendencia. Si el trigo (bdt) crece, pondrá al mundo una niña. Si la cebada (it) crece, echará al mundo un hijo varón. Si ambos no crecen no tendrá hijos”⁶⁰.

5.5.Precaucions i rituals contra l'avortament. Objectes apotropaics.

Durant l'embaràs, les dones prenen nombroses mesures de precaució per allunyar les forces negatives que pretenien oposar-se al naixement del futur nadó. Els objectes apotropaics, és a dir, protectors, estaven especialment vinculats a l'entorn domèstic. Es feien servir molts amulets, rituals i fórmules màgiques, doncs es buscava la protecció de les divinitats, i sobretot es prestava molta atenció a les cures mèdiques. Malgrat que es portaven a terme gran varietat de cures, no hem de pensar que els egipcis creien en l'embaràs com una malaltia, sinó que ho consideraven com una cosa molt natural, i per aquesta raó les cures, i l'atenció en el part, no es realitzaven per part del metge, sinó que hi intervenien les llevadores.

Alguns d'aquests objectes consisteixen en diferents atuells d'alabastre egipci, els quals tenen forma de dona embarassada (Fig.12). Aquests, solen representar-se de peu o agenollades, nues i amb les mans col·locades sobre l'abdomen com si l'estigués acariciant. Les parts genitals no les representaven, ja que pretenien proporcionar una protecció màgica contra l'avortament. Els egipcis tenien la creença que si un cos estava tancat i no tenia cap obertura, no es podia avortar. Es té consciència de remeis contra

⁵⁹ ROBINS, G. (1993) *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Traducció de Marco V. García Quintela. Madrid: Akal, 1996, p.86; WRESZINSKI, W (1909) *Der Grosse Medizinische Papyrus des Berliner Museums* (Pap Berl. 3038), Leipzig, 47, núm. 199.

⁶⁰ JUANEDA-MAGDALENA, M. (2008) *Sobre la reproducción y el embarazo. La función del semen, la sangre y la leche materna en la génesis y nutrición del niño intra y extraútero en la cultura egipcia y grecorromana*. AEDE, Asociación Española De Egiptología. BAEDE 18, p.76; (Berlín 199; verso, 2, 2-5).

l'avortament en el qual la dona recitava un conjur i inseria un tampó o altres objectes en la vagina o anus amb la finalitat de prevenir una hemorràgia o l'entrada d'esperits malignes en el si matern⁶¹. També, segons Ebbell en boca d'Utrera, de la mateixa manera que utilitzaven la sang menstrual per combatre l'esterilitat, també era un medi per impedir l'avortament:

“...para impedir un aborto: deja que sus menstruaciones se lleven a cabo, frota con eso su vientre y sus muslos; el aborto no tendrá lugar” (Papiro Ebers 808)⁶².

Altres objectes, serien els amulets o talismans. Eren adorns personals, que degut a la seva forma, material o color, es creia que dotava a l'usuari de certs poders o capacitats màgiques. Com a mínim, havia de permetre algun tipus de protecció màgica i eren essencials tant en l'àmbit funerari com el vestuari diari⁶³. Els amulets podien ser en forma de collarets, polseres, petits objectes o figuretes. La majoria representaven animals, com per exemple la granota, relaciona amb la fertilitat, l'hipopòtam que representava a la deessa Tueris, caps de vaca que representaven a Hathor, entre d'altres. També hi havia representacions dels déus i deesses, els quals cada un tenia una funció determinada. En el cas de la protecció a la dona embarassada, trobem amulets de l'Imperi Nou representant a Bes (Fig.13), el qual s'encarregava de protegir les dones i els nens contra el mal d'ull i allunyava els genis malignes. També representaven a Tueris, la deessa hipopòtam embarassada que vetllava per la dona durant la gestació i el part i Hathor, la deessa vaca que s'encarregava de donar fertilitat a la dona, etc. Els amulets podien representar a qualsevol déu, i, segons les seves representacions, tenien unes propietats màgiques o unes altres.

⁶¹ ROBINS, G. (1993) *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Traducció de Marco V. García Quintela. Madrid: Akal, 1996, p.88.

⁶² UTRERA, ANA M^a (2002) *Aproximación a la ginecología y la obstetricia en el Egipto Faraónico*. Boletín Asociación Española De Egiptología, N°12, p.155.

⁶³ ANDREWS, C (1994) *Amulets of Ancient Egypt*. Londres: British Museum, p.6.

6. El moment del part.

El moment del naixement era molt important. Pels antics egipcis donar a llum significava “quedar alliberada”, “sortir fora del cos”, “venir a la terra”⁶⁴. El part significava per a la dona el moment àlgid de la seva vida biològica, així com el principal objectiu del matrimoni. Era un moment de felicitat, no obstant això, també ho era de perills, no hem d'oblidar que en aquesta època la medicina es regia per l'atzar, per la màgia i la confiança en les divinitats, i les condicions sanitàries eren molt inadequades. La fe en les divinitats, doncs, ajudava a esperar un part sense riscos. El poder sobrenatural, els amulets, les plegaries, els encanteris i la invocació als déus eren imprescindibles per portar a terme un part sense complicacions.

Sabem que en el moment del part la dona es transfigura en una divinitat, i aconseguir aquesta transfiguració és la garantia de l'èxit del naixement, la dona és Isis o és Hathor donant a llum a un nen, que és Horus. Aquest moment ritual estaria acompanyat per cants i danses que ho celebren, al mateix temps que la paraula divina dóna protecció a la dona i a l'infant, perquè el risc de mort sempre és present.

La informació que disposem sobre els preparatius de les dones egípcies en el moment del part i els dies posteriors és molt escassa. De les representacions que conservem, la major part daten del període comprès entre finals de la dinastia XVIII (època de El Amarna) i principis de la dinastia XIX, doncs, pertanyen a l'Imperi Nou⁶⁵.

6.1.Procediments a l'hora del part.

El part tenia lloc probablement en una habitació de la casa, però, existeixen alguns testimonis que indiquen que a partir de l'Imperi Nou s'utilitzaven unes estructures construïdes als jardins o terrats de les cases les quals comptaven amb allò necessari per donar a llum⁶⁶. Aquestes cabanes, anomenades “pavellons del naixement”, no s'han

⁶⁴ JACQ, C.(1996) *Las egipcias*. Barcelona: Círculo de Lectores, p.213.

⁶⁵SALEM, L (2015) “ No seas poderoso en su vientre ”. *Una aproximación a la práctica ritual del nacimiento en el Antiguo Egipto*. *Revista Mundo Antigo*, N° 9, 2016, pp. 179.

⁶⁶ ROBINS, G. (1993) *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Traducció de Marco V. García Quintela. Madrid: Akal, 1996, p.89-90.

conservat però es coneixen diferents representacions⁶⁷ (Fig.14). Segons Robins⁶⁸, aquesta cabana tenia la finalitat d'aïllar a la mare i al nen de la comunitat. García Trócoli, defensa les paraules següents: “*La idea de dar a luz fuera de casa podría explicarse para evitar la “contaminación” del espacio domestico*”⁶⁹. Altres autors, en canvi, pensen que era poc probable que aquesta àrea es dedicés solament a un esdeveniment que tindria lloc, com a molt, un cop a l'any. Doncs es tractaria d'un lloc multifuncional que serviria com altar domèstic, lloc ritual femení i com a lloc segur pel nadó, allunyat dels animals salvatges⁷⁰.

Aquesta habitació pretenia evocar el mite en què Isis va donar a llum a Horus amagada en l'espessor de papirs per salvar-lo de les forces negatives, que pretenien impedir el naixement del déu⁷¹. Sabem que les cabanes consistien en un sostre d'estores sostingut per columnes papiriformes decorades amb plantes trepadores. Aquest pavelló, comptava amb un llit, coixins, tapissos, tamborets, miralls, objectes per a la cura personal, marfils màgics i el seient o els quatre maons del naixement⁷², dels quals parlarem més endavant.

El moment del part, doncs, era fonamental, i comportava una mena de ritual per facilitar el procés. Un cop la dona es posava de part, anava al pavelló del naixement i es preparava amb ajuda de les llevadores, encarregades d'assistir-la i vetllar per la seguretat tant de la mare com del nadó. El cabell de la dona es lligava i se li ungia el cos amb oli per relaxar-la. Mentrestant, s'invocaven alguns déus, com Isis, Neftis, Heqet i Mesjenet per tal de facilitar el naixement⁷³. S'han documentat tres formes diferents de donar a llum: agenollada al terra, en el seient del naixement i sobre maons de tova. En el cas de que no es comptés amb un seient del naixement, s'utilitzaven els maons, posició la qual era la

⁶⁷ S'han trobat un cert nombre d'òstraca procedents de l'aldea de treballadors de Deir el Medina que representen aquestes cabanes, al mateix temps trossos de guix pintat de les parets de les cases amb escenes on apareixien aquestes (Robins, 1996,p.90)

⁶⁸ ROBINS, G. (1993) *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Traducció de Marco V. García Quintela. Madrid: Akal, 1996, p.90.

⁶⁹ GARCÍA TRÓCOLI, I. (2016) *Concepción embarazo y parto en el antiguo Egipto*, Almería: Círculo Rojo, p.81.

⁷⁰ GARCÍA TRÓCOLI, I. (2016) *Concepción embarazo y parto en el antiguo Egipto*, Almería: Círculo Rojo, p.83; SZPAKOWSKA (2008) *Daily life in Ancient Egypt. Recreating Lahun*, Oxford: Blackbell Publishing, p.26.

⁷¹ LATTUS, J ; CARREÑO, E (2010) *El asiento del nacimiento*. Revista obstetricia i ginecologia, Hospital Santiago Oriente, Dr. Luis Tisné Brousse : 2010; VOL 5 (1): 4150, p.45.

⁷² JACQ, C.(1996) *Las egipcias*. Barcelona: Círculo de Lectores, p.214.

⁷³ LATTUS, J ; CARREÑO, E (2010) *El asiento del nacimiento*. Revista obstetricia i ginecologia, Hospital Santiago Oriente, Dr. Luis Tisné Brousse : 2010; VOL 5 (1): 4150, p.45.

més utilitzada i consistia en agenollar-se sobre ells. En el cas que no es disposés tampoc d'ells, la dona havia d'agenollar-se al terra, però era poc usual⁷⁴.

Les llevadores es definien com a dones “dolces” i “ de polzes durs”, facilitaven el treball en el part i s'encarregaven d'agafar el nadó amb les seves mans. Mentre que una de les dides agafava a la mare per l'esquena, l'altra pronunciava un encanteri i s'encarregava de tallar el cordó umbilical, de rentar el nen i presentar-lo a la mare, després el portaven al llit⁷⁵. Les llevadores creien que, si el nen feia un crit feble i curt al néixer, les possibilitats de supervivència no eren bones. Si, per contra, cridava amb força, probablement seguiria viu. Si el part es presentava amb complicacions, les llevadores utilitzaven cataplasmes i compreses que col·locaven sobre l'abdomen, i els dolors de la dona eren mitigats a base de begudes alcohòliques com la cervesa, també es realitzaven massatges amb pols de safrà diluït en cervesa o pols de marbre diluït en vinagre⁷⁶.

Un cop el nen havia nascut, havia d'expulsar-se la placenta. Les llevadores ajudaven a la mare mitjançant uncions d'oli tebi amb trossos de ceràmica triturats. També posaven el nadó al pit de la mare per a que les succions provoquessin noves contraccions. Hi havia molt risc si quedava part de la placenta a l'interior, perquè podien causar grans hemorràgies i infeccions que podien portar a la mort⁷⁷. Un cop extreta la placenta, era el moment de tallar el cordó umbilical, això significava separar-lo simbòlicament de les aigües primordials representades pel líquid amniòtic. El tall del cordó umbilical es realitzava amb un ganivet en concret, el *peseshkef* (Fig.15), el qual tenia forma de cua de peix i era de sílex, i va anar evolucionant de forma i material. La placenta⁷⁸ i el cordó umbilical tenien un significat màgic i especial, per això els guardaven i realitzaven diferents rituals o receptes màgiques amb aquests. El període post-part es calculava al voltant dels 14 dies, en el qual la dona i el nadó reposaven en el pavelló del naixement allunyats de la comunitat.

⁷⁴ GARZÓN RODRÍGUEZ, J. (2018) *Embarazo y parto en el Antiguo Egipto*. ArtyHum Revista de Artes y Humanidades, nº 44, Vigo, p.70-71.

⁷⁵ JACQ, C.(1996) *Las egipcias*. Barcelona: Círculo de Lectores, p.215.

⁷⁶ GARZÓN RODRÍGUEZ, J. (2018) *Embarazo y parto en el Antiguo Egipto*. ArtyHum Revista de Artes y Humanidades, nº 44, Vigo, p.71.

⁷⁷ GARCÍA TRÓCOLI, I. (2016) *Concepción embarazo y parto en el antiguo Egipto*, Almería: Círculo Rojo, p.92.

⁷⁸ És curiós destacar, el fet que creien que la placenta era un bessó del nadó, que sempre naixia mort. També s'ha documentat que veneraven la placenta dels reis (Garcia Trócoli, 2016,p.94-95).

6.2. Rituals i simbolismes associats al naixement.

Com hem vist, durant el part s'invocaven els déus per facilitar el treball a la dona i per protegir-la, i a més, es recorrien a diferents conjurs i rituals. Cada moment del part estava calculat i s'havien de portar a terme diferents ritus pas a pas per portar el part amb èxit. El primer que feien les llevadores quan portaven a la dona al pavelló del naixement i intentaven relaxar-la amb olis era donar-li objectes i amulets amb la representació del déu Bes, déu protector de les mares i els nens, i recitar conjurs i oracions per facilitar i accelerar els treballs del part, com per exemple aquesta oració del papir Leiden: “¡Regocijo, regocijo en el cielo, en el cielo! ¡el nacimiento se acelera! Ven a mí Hathor, mi señora, a mi hermosa habitación, en ésta hora feliz”⁷⁹.

Isis, Neftis, Heqet i Mesjenet també eren invocades, en el parts de les dones es feia al·lusió al part més famós de la història de l'Antic Egipte, el de la dama Red-jedet, esposa de Ra-user. Aquest episodi⁸⁰, es pot trobar al papir Westcar i és datat de l'Imperi Mitjà, és molt famós i important perquè es narra com Red-jedet va donar a llum a tres nens, els quals van ser faraons de la V dinastia, doncs, va ser un part miraculós. En aquest conte, apareixen les deesses Isis, Neftis, Heqet i Mesjenet enviades per Ra per ajudar a la dama en el seu part ja que hi havia complicacions. Isis es posa al davant de Red-jedet, Neftis al darrere i Heqet accelera el part mitjançant massatges (Fig.16). Al néixer els 3 nens, Isis els hi posa el nom i Mesjenet pronuncia el seu destí. Després van reposar 14 dies. Doncs, com s'ha dit anteriorment, cada part feia al·lusió a aquest episodi i les llevadores representarien a aquestes deesses.

Un cop la dona està a punt de donar a llum, es dirigeix al seient del naixement o es posava sobre els maons de tova (Fig.17). Aquests maons són quatre i estaven personificats en la deessa Mesjenet. Com s'ha dit anteriorment en l'apartat de les divinitats, Mesjenet significa “el lloc on un es postra” i es refereix a aquests maons que ajudaven en el part. També hem dit que podia representar-se iconogràficament com a quatre donzelles ballarines, que estarien relacionades amb els quatre maons. També, cada maó estaria relacionat amb un dels quatre punts cardinals i a un amulet determinat⁸¹. Hem

⁷⁹ ROBINS, G. (1993) *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Traducció de Marco V. García Quintela. Madrid: Akal, 1996, p.89; BOURGHOUTS (1971) *The magical texts of Papyrus Leiden I 348*, Leiden, p.30.

⁸⁰ Aquest fragment es pot trobar a l'annex 2 del treball.

⁸¹ GARCÍA TRÓCOLI, I. (2016) *Concepción embarazo y parto en el antiguo Egipto*, Almería: Círculo Rojo, p.63-65.

de destacar que els quatre maons també es col·locaven en les tombes funeràries del Regne Nou amb inscripcions del *Llibre de la sortida al dia*⁸², perquè ajudaven a renéixer en el Més enllà, doncs el naixement i el renaixement estaven relacionats i compartien característiques. Veiem doncs, que els maons del naixement tenien un doble significat: eren pràctics i eren un element de protecció a l'hora, a més, s'utilitzaven tant a l'Imperi Antic com al Nou.

De la mateixa manera que s'han trobat els maons i altres objectes relacionats amb el naixement en les tombes funeràries, s'han trobat també, datades del Regne Antic, representacions d'escenes de ball que per les seves característiques se sap que reproduïen danses rituals durant el part, els quals afavorien el naixement i per això es van traslladar a les tombes, per facilitar el renaixement. Els moviments, piruetes i torsions de les ballarines, les quals presentaven connexions amb la deessa Hathor (deessa de la fertilitat i el naixement, però també de la música i l'alegria), imitarien els esforços de la mare durant el part a l'hora de separar-se del nen⁸³. Malgrat això, no se sap amb exactitud si les danses es portarien a terme com a ritual per a facilitar els treballs del part o com a celebració pel nou naixement⁸⁴.

Per una altra banda, quan el nen ja havia nascut i la placenta ja havia sigut extreta portaven a terme un ritual per saber si aquell nen sobreviuria o no. Se li feia empassar al nen un tros de la seva placenta mullada en llet, doncs, si la vomitava significaria que moriria, i si no la vomitava i l'absorbia viuria⁸⁵.

Un altre ritual molt important era el de posar el nom al nadó. La mare era l'encarregada d'assignar-li un nom. Aquest primer nom que rebia es coneixia com "el nom donat per la seva mare", però també se li donava un segon nom que és el que es feia servir diàriament per nomenar el nen. El primer nom anava lligat d'alguna manera a la

⁸² Més conegut com *El llibre dels morts*.

⁸³ BORREGO GALLARDO, F.L.(2015-2016) "Danzas natales en las tumbas del Reino Antiguo", en: Córdoba et al. (coord.), *De Egipto y otras tierras lejanas*. Covadonga Sevilla, In memoriam (Isimu 18-19), Madrid, 2015-2016, p.35.

⁸⁴ GRAVES-BROWN, C (2010) *Dancing for Hathor: Women in Ancient Egypt*. Londres: Continuum UK, p.63.

⁸⁵ JACQ, C.(1996) *Las egipcias*. Barcelona: Círculo de Lectores, p.215.

personalitat de l'infant, i solia fer referència a alguna característica positiva o bé es relacionava amb alguna deïtat, o fins i tot amb el monarca regnant⁸⁶.

6.3.La mort.

La dona corria el risc de morir en el part i en el postpart. Eren conscients del perill que suposava donar a llum, per això resaven tant als déus hi els hi demanaven protecció contínuament, perquè la mortalitat tant de les dones com dels fills era molt elevada. Segons Robins, en boca de García Trócoli⁸⁷, el 20% dels embarassos es perdrien, el 20% dels nens nascuts no arribarien a l'any d'edat, el 30% dels supervivents no superaria els 5 anys i solament el 30% dels embarassos que s'aconseguien produir els nens arribarien més enllà dels 5 anys d'edat.

La mort era molt present en la dona tant a l'hora del part, per les seves complicacions (dificultats a l'hora de sortir el nen o hemorràgies) i falta d'higiene, com en el postpart, causat per les diferents malalties i les constants infeccions que es creaven. La retenció de la placenta, com hem dit anteriorment, era molt perjudicial i creava malalties mortals. En el papir Ebers es troben diferents receptes per tractar diferents infeccions o els danys uterins i vaginals que es causaven pels nombrosos parts prolongats en una dona. Entre aquestes receptes es coneixen fumigacions, aplicacions d'excrements secs i olis de trementina i ús de pessaris, uns objectes que de la mateixa manera que avui en dia, ajuden a sostenir l'úter en el seu lloc⁸⁸. No ha de sorprendre doncs, l'existència de conjurs que tractin de protegir la mare. De fet, les dones tenien una esperança de vida de 5 anys menys que els homes (35 anys) a causa dels nombrosos parts⁸⁹. Altres fonts defensen que l'esperança de vida dels homes no seria de 35 anys, sinó que seria de 40-45 anys aproximadament⁹⁰.

⁸⁶ LATTUS, J ; CARREÑO, E (2010) *El asiento del nacimiento*. Revista obstetricia i ginecologia, Hospital Santiago Oriente, Dr. Luis Tisné Brousse : 2010; VOL 5 (1): 4150, p.46.

⁸⁷ GARCÍA TRÓCOLI, I. (2016) *Concepción embarazo y parto en el antiguo Egipto*, Almería: Círculo Rojo, p.106; ROBINS, G. (1994) *Women and children in peril: pregnancy, birth, and infant mortality in ancient Egypt*, KMT5, p.27-28.

⁸⁸ GARCÍA TRÓCOLI, I. (2016) *Concepción embarazo y parto en el antiguo Egipto*, Almería: Círculo Rojo, p.107.

⁸⁹ UTRERA, ANA Mª (2002) *Aproximación a la ginecología y la obstetricia en el Egipto Faraónico*. Boletín Asociación Española De Egiptología, N°12, p.158.

⁹⁰ RAMOS, A; MATA, D. (2002) *Gestación y nacimiento en el Antiguo Egipto*. Revista de Obstetricia y ginecología de Venezuela, v.62, N°2 Caracas, p.2.

En quant als nadons, des del moment en què tenien nom, es convertien en una persona completa i presa per a la mort. La por a una mort prematura del nou membre de la família era un assumpte que causava por entre la societat de l'època, i pel qual també van intentar buscar solucions o possibles respostes. Perdre un fill en el moment del part o en els dies posteriors era tan freqüent que van intentar per tots els medis possibles evitar que ocorregués. La mortalitat infantil era tan alta que les mesures de protecció no van cessar durant molt de temps després del naixement i es pretenia superar els perills⁹¹ amb una infinitat d'amulets i oracions⁹². Aquestes proteccions consistien en els objectes apotropaics ja mencionats anteriorment, i les oracions i fórmules màgiques que es transmetien de generació en generació entre les dones. L'objectiu era protegir dels mals esperits, de difunts, de formes obscures que intentaven abraçar el nen, doncs, la mare havia de mantenir la guàrdia constantment. També, es relacionava cada part del cos del nen amb una divinitat per a que no el podessin tocar. Hi havia fórmules que eren recitades dia i nit, es demanava als déus que protegissin tot allò que tenia a veure amb el nen, la seva llet, el seu llit, el seu nom, etc. i sobre una boleta d'or, uns grans d'ametista i un segell es pronunciava l'oració següent:

*“Que la muerte que llega entre las sombras desaparezca, que vuelva su rostro, que olvide por qué ha venido; no besará al niño, no se lo llevará”*⁹³.

Per una altra banda, daten de l'Imperi Mitjà i Segon Període Intermedi, uns objectes apotropaics que s'utilitzaven molt contra la mort, consistien en unes tires decorades amb figures protectores com animals fantàstics, dimonis benèvolos i símbols. Les tires eren corbades i sovint consistien en ullals d'hipopòtam (Fig.18), encara que es podien utilitzar altres materials. Aquests objectes tenen el nom de “marfils màgics” o “varettes màgiques”. També portaven inscripcions amb oracions protectores, com per exemple:

*“Corta la cabeza del enemigo cuando entre en la habitación del niño al que la señora ha dado a luz”*⁹⁴.

⁹¹ Creien que les malalties eren provocades per dimonis o esperits malignes o per familiars ja morts que buscaven fer el mal.

⁹² GARZÓN RODRÍGUEZ, J. (2018) *Embarazo y parto en el Antiguo Egipto*. ArtyHum Revista de Artes y Humanidades, nº 44, Vigo, p.73-74.

⁹³ JACQ, C.(1996) *Las egipcias*. Barcelona: Círculo de Lectores, p.224.

⁹⁴ ROBINS, G. (1993) *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Traducció de Marco V. García Quintela. Madrid: Akal, 1996, p.93-94.

També daten d'aquest període, unes capcetes cilíndriques que es penjaven del coll del nen i feien soroll, aquestes eren buides, encara que algunes portaven dins unes boletes de coure. Més tard, de l'Imperi Nou s'han trobat altres capcetes les quals portaven en el seu interior trossos de papirs amb conjurs dels papirs medico-màgics⁹⁵. Hem de destacar, que encara que la mare tractava de protegir el seu nadó amb tot tipus de mesures i formes protectores, el nombre de nens que sobreviuen era baix en cada casa malgrat els nombrosos embarassos que es portaven a terme.

Per una altra banda, com s'ha explicat anteriorment i ja sabem, pels antics egipcis era tant important la descendència que no practicaven infanticidi, tampoc als nens que naixien amb deformacions o enfermetats. En Deir el-Medina, s'han trobat les restes de diversos nens que probablement van morir per les seves greus deformitats. Un cas és el nen sense nom que patia d'escoliosi, una afecció que implica una curvatura anormal de la columna vertebral, va ser enterrat amb pa, fruita i joies, i un altre nen, Iryky, el qual tenia un tors engrandit, el cap i les extremitats atrofiades i estava enterrat en un taüt decorat⁹⁶. Hem de destacar també les malalties infantils més freqüents: eren la gastroenteritis, afeccions de la pell, amigdalitis, pneumònia, còlera, tuberculosi, paludisme, pneumoconiosis, deficiència de zinc, malnutrició, anèmia, càries dentals i abscessos periodontals⁹⁷. Destacar doncs, que els nens amb problemes que van sobreviure, fins i tot per uns pocs anys, van ser atesos per les mares, doncs estimaven molt als seus fills.

⁹⁵ ROBINS, G. (1993) *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Traducció de Marco V. García Quintela. Madrid: Akal, 1996, p.94.

⁹⁶ GRAVES-BROWN, C (2010) *Dancing for Hathor: Women in Ancient Egypt*. Londres: Continuum UK, p.67.

⁹⁷ RAMOS, A; MATA, D. (2002) *Gestación y nacimiento en el Antiguo Egipto*. Revista de Obstetricia y ginecología de Venezuela, v.62, N°2 Caracas, p. 2.

7. La lactància.

Des del moment en què naixia un nen, aquest era alimentat amb llet materna. Gràcies a les *Instruccions d'Any*, ja mencionades, sabem que els períodes lactants duraven fins als 3 anys: “*Transcurridos los meses de la gestación y después de que llegaste al mundo, ella (la madre) te llevó colgando a su cuello y, durante tres años, sus senos fueron a tus labios*”⁹⁸. Aquest període tant llarg no era estrany en les societats antigues o primitives, ja que permetia alimentar el nen durant varis anys sense preocupar-se de gastar més menjar de la família, i a més, molts cops era un avantatge perquè durant el període lactant la dona tenia menys probabilitats de tornar a quedar embarassada, doncs, es reduïa la freqüència de tenir fills anualment.

La majoria de mares alimentaven elles mateixes als seus fills amb la llet pròpia, l'alletament li feia mereixedora del respecte i de l'estima de la societat, al considerar la seva llet com la font de vida indispensable per a la supervivència. No obstant això, existia el treball de la dida, la qual s'encarregava d'alletar als nens de la noblesa o de les famílies importants com per exemple les dels escribes. Els fills dels reis normalment tenien dida, doncs aquest costum es va estendre en les famílies de classe alta com a símbol d'estatus. També es recorria a una dida quan la mare del nadó havia mort durant el part o la seva llet no era bona. Una dida havia de ser una dona que havia donat a llum el seu propi fill i aquest havia mort o bé alimentava als dos nadons a l'hora⁹⁹. La dida va aportar un bé molt preuat per la família i la comunitat, basat potser per un principi de mútua solidaritat entre veïns. Segons Tyldesley, el treball de la dida era un dels pocs treballs ben remunerats entre les dones, desafortunadament la taxa de mortalitat en el part era molt alta i això significava que aquesta professió tenia molta demanda. Era habitual que els pares redactessin un contracte legal amb la dida, la qual es comprometia a alimentar el nen durant un temps i salari fixos. A més a més, la dida havia de garantir que no mantindria relacions sexuals perquè si es quedava embarassada es podria interrompre la lactància¹⁰⁰. Segurament va anar guanyant en prestigi fins institucionalitzar-se i regularitzar-se a través

⁹⁸ GARZÓN RODRÍGUEZ, J. (2018) *Embarazo y parto en el Antiguo Egipto*. ArtyHum Revista de Artes y Humanidades, n° 44, Vigo, p.77.

⁹⁹ ROBINS, G. (1993) *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Traducció de Marco V. García Quintela. Madrid: Akal, 1996, p.95-96.

¹⁰⁰ TYLDESLEY, J (1995) *Daughters of Isis. Women in Ancient Egypt*. England: Penguin Books, p.86.

de contractes ben estipulats i precisos. La relació entre la dida i el nadó no era freda i mercantil sinó que existien uns vincles afectius intensos, com a fill de llet que era¹⁰¹.

La llet materna era considerada un líquid sanador, font de vida, aigua de protecció; de fet es feia servir per tractar refredats, còlics, cremades, infeccions oculars i augmentar el vigor i la potència sexual. Per saber si la llet era bona o no es sotmetia a un examen a partir de l'olor d'aquesta. Havia d'olorar a plantes aromàtiques o garrofa, si olorava a peix aquesta no era bona¹⁰². Es podia recollir en recipients d'argila i utilitzar-se per diferents receptes mèdiques que servien per tractar multitud de dolències. Per garantir un subministrament abundant de llet, els texts aconsellaven fregar l'esquena de la dona amb una mescla especial o alimentar-la amb pa d'ordi agra. La llet materna, particularment la d'una dona que havia donat a llum un nen es considerava un producte mèdic molt valuós, útil no solament per alimentar altres nadons sinó també per augmentar la fertilitat o curar diferents dolències¹⁰³.

En quant a la representació artística, no és usual que es representin les mares humanes alletant, encara que es pot trobar algun cas en òstracas o alguna figureta de fertilitat. Alguns cops apareixen també en un segon pla en escenes de vida quotidiana a les capelles funeràries privades, i apareix alletant el seu fill mentre realitza altres tasques normals. Doncs, si bé les mares es representaven en poques ocasions, passa el contrari en l'esfera divina, on es representa amb freqüència a les deesses alletant els reis, com un medi de renovació i per ajudar a passar d'un estat del ser a un altre. Mitjançant l'acte de l'alletament amb una deessa el rei es confirmava com a fill seu i es ratificava la seva divinitat¹⁰⁴(Fig. 19 i 20).

Per acabar, destacar que a partir dels cinc anys els nens s'anaven introduint en les diferents tasques i treballs familiars, encarregant deures menors com encàrrecs, alimentar animals o sembrar llavors. Les nenes, per norma general, ajudaven també a la cuina¹⁰⁵.

¹⁰¹ JUANEDA-MAGDALENA, M. (2017) *La maternidad, crianza y cuidados pediátricos en el Antiguo Egipto*. AEDE, Asociación Española De Egiptología, curso de egiptología 2016-2017 Creencias y sabiduría en el Antiguo Egipto, p.3.

¹⁰² JACQ, C.(1996) *Las egipcias*. Barcelona: Círculo de Lectores, p.220.

¹⁰³ TYLDESLEY, J (1995) *Daughters of Isis. Women in Ancient Egypt*. England: Penguin Books, p.86.

¹⁰⁴ ROBINS, G. (1993) *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Traducció de Marco V. García Quintela. Madrid: Akal, 1996, p.97-98.

¹⁰⁵ GARZÓN RODRÍGUEZ, J. (2018) *Embarazo y parto en el Antiguo Egipto*. ArtyHum Revista de Artes y Humanidades, nº 44, Vigo, p.77.

8. Conclusions.

Mitjançant la investigació de les fonts bibliogràfiques i les restes arqueològiques sobre l'obstetrícia a l'Antic Egipte, s'ha pogut comprovar que hi havia una clara relació entre el procés de l'embaràs i les creences màgico-religioses. Es presenten a continuació les conclusions extretes d'aquest estudi, segons l'ordre de desenvolupament del present treball:

A l'Antic Egipte, la unitat familiar tenia una gran importància, doncs era la principal forma d'organització social i la unitat bàsica de l'economia. Per això, el principal objectiu que tenia un egipci era contraure matrimoni i tenir fills, així ho hem vist en *Les instruccions d'Any*: “*Lo correcto es hacer personas. Es feliz el hombre que tiene a muchas personas*”, és a dir, crear una família. Com s'ha vist, la família formava part de les necessitats vitals. Tenir fills significava poder garantir la continuïtat de l'herència, així com assegurar-se el culte funerari una vegada mort i perdurar en la memòria. A partir d'aquí, el paper de la mare es veu molt apreciat, perquè gràcies a ella la família augmenta, i és ella la que s'encarrega de fer créixer el seu nadó, però, sempre amb ajuda de les divinitats. Destacar la diferència amb altres cultures del mateix temps en quant a l'infanticidi, a l'Antic Egipte les nenes eren estimades i desitjades.

Gràcies a les fonts escrites que s'han trobat sabem que comptaven amb diferents fonts textuais en les quals enregistraven tot tipus d'informació. En aquest cas, parlem dels diferents papirs mèdics, els quals agrupaven tot tipus de símptomes, diagnòstics i tractaments sobre les diferents malalties, dolències o preocupacions físiques. Aquesta informació combinava mesures objectives i basades en l'ús d'elements naturals, amb l'ús de la màgia, és a dir diferents rituals, conjurs i recitacions d'oracions destinades a les divinitats els quals complementaven al mètode científic i feien que aquest fos eficaç. Doncs, moltes vegades sense ajuda de la màgia no hi havia cura.

A partir d'aquests papirs mèdics, doncs, tenim constància de diferents mètodes contraceptius que s'utilitzaven quan no es desitjava l'embaràs, per diferents motius, com per exemple problemes de salut o simplement gaudir de la sexualitat. Aquests mètodes sovint consistien en insercions intravaginals de diferents tipus d'elements naturals i vegetals, així com fumigacions i recitacions de fórmules màgiques per a garantir l'eficàcia. Només es té consciència de l'ús d'aquests mètodes per part de les dones, ja que no s'ha trobat cap mètode utilitzat per homes.

En quant a l'embaràs, se sap que els egipcis coneixien la necessitat del coit per produir l'embaràs i la importància de l'esperma, encara que tenien unes altres creences diferents a les nostres. Sense la divinitat no es podia crear la vida, doncs els déus participaven en la formació de l'esperma dins de l'home i asseguraven donar forma al fetus un cop creat dins de la dona. També, coneixien la duració de l'embaràs, la qual podem trobar en diferents mites o textos. Per una altra banda, s'ha de destacar el paper de les divinitats com a protectores durant l'embaràs, per això, hi havia una divinitat assignada a cada ritus o etapa que s'encarregava d'unes funcions concretes. Per això, era molt important invocar o orar a cada déu per tal de rebre protecció i bons auguris en cada moment, per tal de portar a terme un bon embaràs. A més a més, portaven a terme diferents rituals i usos d'objectes de fertilitat per tal de combatre l'esterilitat, així com altres per no avortar o per saber si s'estava encinta o no.

Arribat el moment del naixement, pels egipcis era allò més important, ja que es complia el principal objectiu del matrimoni, tenir fills. Es podria dir que el part era un ritual en sí, ja que en cada moment es seguia pas a pas diferents ritus per a facilitar a la dona l'extracció i amb ajuda dels déus garantir un bon part sense perills ni dificultats. Destacar que en cada part, la dona simbolitzava Isis, el nadó Horus i les llevadores les deesses. No se sap exactament si totes les dones comptaven amb un pavelló del naixement, però s'ha vist com a partir del Regne Nou existien aquestes estructures que garantien tranquil·litat i aïllament, així com la recreació de l'entorn del mite d'Isis. També hem vist com utilitzaven remeis de tot tipus per reduir els dolors, atendre les complicacions del part o atendre al nadó, així com diversos rituals que portaven a terme com l'ús dels maons del naixement, les danses natalis o posar el nom al nen. Malgrat totes les prevencions i oracions als déus, la mortalitat era molt present tant en la mare com en el nadó. Un cop nascuts les mares seguien utilitzant tot tipus d'objectes apotropaics i oracions per protegir contra la mort. Només el 30% dels nens arribarien amb vida més enllà dels 5 anys.

Per acabar, destacar l'important paper de la llet materna, la qual garantia la vida i el creixement saludable al nen, i a més, es considerava un líquid sanador, el qual utilitzaven en nombroses receptes per curar enfermetats o dolències. A diferència dels períodes curts d'al·letament de la nostra cultura, els antics egipcis ho allargaven fins els 3 anys. Si la

mare no podia alimentar el nen es contractava una dida, la qual actuaria com la seva “mare de llet”. Era un treball amb molt prestigi entre els treballs de les dones.

Finalment, es pot confirmar la hipòtesi del present treball. El pensament dels egipcis es basava principalment, en la creença de que tots els processos, etapes de la vida i accions dutes a terme pels humans depenien de les divinitats. Doncs hi havia una clara relació entre els processos biològics, en aquest cas l'embaràs i el naixement, amb les creences religioses i les pràctiques màgiques. Els déus eren els responsables de tot el que s'esdevenia en la vida de les persones, i solament venerant-los i demanant-los ajuda es podria avançar sense dificultats i evitant allò maligne.

9. Bibliografia.

- ANDREWS, C (1994) *Amulets of Ancient Egypt*. Londres: British Museum.
- ARROYO DE LA FUENTE, M.A (2011) “La protección divina de la maternidad en Egipto”. En FERNÁNDEZ URIEL, P., RODRÍGUEZ LÓPEZ, M. I. (2011). *Iconografía y sociedad en el Mediterráneo Antiguo. Homenaje a la Dra. Pilar González Serrano*. Salamanca, 2011 (Ed. Signifer). Pp. 53-65.
- BORREGO GALLARDO, F.L.(2015-2016) “Danzas natales en las tumbas del Reino Antiguo”, en: Córdoba, J.Mª, del Cerro, C. y Borrego, F.L. (coord.), *De Egipto y otras tierras lejanas*. Covadonga Sevilla, In memoriam (Isimu 18-19), Madrid, 2015-2016, pp. 35-60.
- BURGOS, L; MOGOLLÓN, J. (2016) “La concepción de los niños tras la muerte en el Antiguo Egipto”. En: VV.AA, *Construyendo la antigüedad*. III Congreso Internacional de Jóvenes Investigadores del Mundo Antiguo (CIJIMA III), pp. 101-123.
- CASTEL, E. (2001) *Gran diccionario de mitología egipcia*. Madrid: Aldebarán. Llibre en línia:<https://www.mercaba.org/mediafire/castel,%20elisa%20-%20gran%20diccionario%20de%20mitologia%20egipcia.pdf>
- DAVID, R. (2004) *Religión y màgia en el Antiguo Egipto*. Barceona: Crítica
- GARZÓN RODRÍGUEZ, J. (2018) *Embarazo y parto en el Antiguo Egipto*. ArtyHum Revista de Artes y Humanidades, nº 44, Vigo, 2018.
- GARCÍA TRÓCOLI, I. (2016) *Concepción embarazo y parto en el antiguo Egipto*, Almería: Círculo Rojo, 2016.
- GARDINER, A. (¿?) “Lista de signos de Alan Gardiner”. EN: WILKINSON, R.H(1992) *Reading Egyptian art*, Londres. En línia: https://ocw.unican.es/pluginfile.php/2357/course/section/2464/Apendice_A4.pdf
- GRAVES-BROWN, C (2010) *Dancing for Hathor: Women in Ancient Egypt*. Londres: Continuum UK.
- JACQ, C.(1996) *Las egipcias*. Barcelona: Círculo de Lectores.

-JEAN, R.A., y LOYRETTE, A.M.(2010) *La mère, l'enfant et le lait en Egypte Ancienne*, París: L'Harmattan, 2010.

-JIMÉNEZ SERRANO, A. (2002) *Las enfermedades y dolencias en el Antiguo Egipto: I: El parto y los recién nacidos*. Seminario médico, vol.54, N°1, p. 19-24.

- JUANEDA-MAGDALENA, M. (2008) Sobre la reproducción y el embarazo. La función del semen, la sangre y la leche materna en la génesis y nutrición del niño intra y extraútero en la cultura egipcia y grecorromana. AEDE, Asociación Española De Egiptología. BAEDE 18, p.61-110. En línea: <https://www.aedeweb.com/assets/5-SOBRE-LA-REPRODUCI%C3%93N-Y-EL-EMBARAZO.LA-FUNCI%C3%93N-DEL-SEMEN-LA-SANGRE-Y-LA-LECHE-MATERNA-EN-LA-GEN%C3%89SIS-Y-NUTRICI%C3%93N-DEL-NI%C3%91O-INTRA-Y-EXTRA%C3%94TERO-EN-LA-CULTURA-EGIPCIA-Y-GRECORROMANA.pdf>

- JUANEDA-MAGDALENA, M. (2017) *La maternidad, crianza y cuidados pediátricos en el Antiguo Egipto*. AEDE, Asociación Española De Egiptología, curso de egiptología 2016-2017 Creencias y sabiduría en el Antiguo Egipto, p.3. En línea: <https://www.aedeweb.com/assets/2017/02/Dossier-Juaneda.pdf>

-LATTUS, J ; CARREÑO, E (2010) *El asiento del nacimiento*. Revista obstetricia i ginecologia, Hospital Santiago Oriente, Dr. Luis Tisné Brousse : 2010; VOL 5 (1): 4150.

-MARSAL, R. (2015) “Mujeres de Kémit: madres, diosas, reinas y trabajadoras”. En: CUADRADA,C; LASHERAS, A; MARSAL, R; ROYO,C. (2015) *Oikonomia: cuidados, reproducción, producción*. Tarragona: Publicacions URV.

-ORRIOLS- LLONCH, M. (2012) *Mujer ideal, mujer infractora. La transgresión femenina en el antiguo Egipto*. Lectora. Revista de Dones i Textualitat 18, Barcelona : 2012, pp. 17-40.

- RAMOS, A; MATA, D. (2002) *Gestación y nacimiento en el Antiguo Egipto*. Revista de Obstetricia y ginecología de Venezuela, v.62, N°2 Caracas. En línea: http://ve.scielo.org/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0048-77322002000200011

-ROBINS, G. (1993) *Las mujeres en el Antiguo Egipto*. Traducció de Marco V. García Quintela Madrid: Akal, 1996.

- SALEM, L (2015) “ No seas poderoso en su vientre ”. *Una aproximación a la práctica ritual del nacimiento en el Antiguo Egipto. Revista Mundo Antigo*, Nº 9, 2016, pp. 171-189. Disponible en línea:

https://www.academia.edu/35059060/No_seas_poderoso_en_su_vientre._Una_aproximaci%C3%B3n_a_la_pr%C3%A1ctica_ritual_del_nacimiento_en_el_Antiguo_Egipto

- TYLDESLEY, J (1995) *Daughters of Isis. Women in Ancient Egypt*. England: Penguin Books.

- UTRERA, ANA M^a (2002) *Aproximación a la ginecología y la obstetricia en el Egipto Faraónico*. Boletín Asociación Española De Egiptología, Nº12, p.137-158. En línea: <https://www.aedeweb.com/descarga-articulos-baede/>

10. Annex 1.

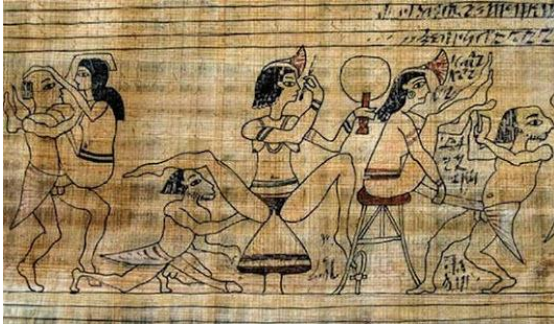

Fig. 1. Escena del papiro de Turí. Al centre una dona fent-se una fumigació vaginal. Font: El blog de arena: <https://borgeano.wordpress.com/2017/07/04/el-papiro-erotico-de-turin/>

Fig. 2. Representació i nom jeroglífic del déu Bes. Font: Castel, 2001, p.46.

Fig. 3. Representació i nom jeroglífic de a deessa Tueris. Font: Castel, 2001, p.229.

Fig. 4. Representació i nom jeroglífic de la deessa Mesjenet. Font: Castel, 2001, p.137

Fig. 5. Representació i nom jeroglífic de la deessa Hathor. Font: Castel, 2001, p. 70.

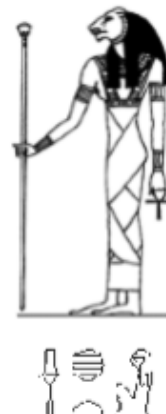

Fig. 6. Representació i nom jeroglífic de la deessa Sejmet. Font: Castel, 2001, p.196.

Fig. 7. Representacions i nom jeroglífic de la deessa Isis. Font: Castel, 2001, p.102.

Fig. 8. Representació i nom jeroglífic de la deessa Neftis. Font: Castel, 2001, p.151.

Fig. 9. Figuretes de fertilitat: A: Imperi Mitjà. Ägyptisches Museum, Berlín, núm9583.

B: Din. XVIII ofrena a Hathor. Santuari d'Hathor, Faras, BM 51236.

C: Imperi Nou. Tebas, BM EA 2371. Imatge recuperada de: <https://amigosdelantiquoeqipto.com/?p=687>

Fig. 10. Figuretes de fertilitat. Petrie Collection, University college, Londres. Imatge recuperada de: <https://amigosdelantiquoeqipto.com/?p=687>

Fig. 11. Figureta de fertilitat amb nen i text demanant un fill. Imperi Mitjà. Font: Robins, 1996 p.63.

Fig.12. Vas d'alabastre amb forma de dona embarassada. Din. XVIII. BM EA 30459. Recuperada de: Robins, 1996,p.71.

Fig. 13. Amulet del déu Bes. Din. XVIII. Brooklyn Museum 37. 710E. Recuperada de: Robins, 1996, p.71.

Fig. 14. Fragment d'un ostrakon on es veu una dona que ha donat a llum al pavelló del naixement.. Din XIX-XX. British Museum. Recuperada de: Marsal, 2015,p.54.

Fig. 15. Peseshkef de sílex. Museu Petrie. Recuperada de: <https://amigosdelantiguoegipto.com/?p=7218>

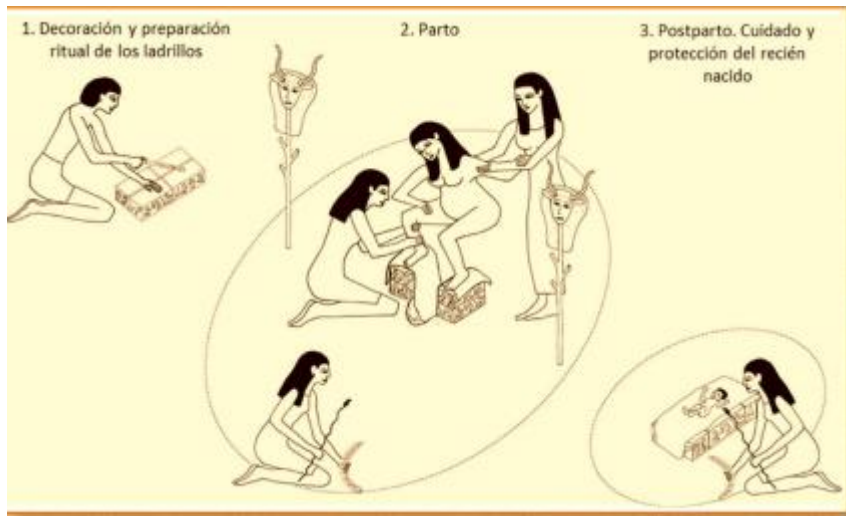

Fig. 16. Reconstitució d'un part sobre els maons del naixement amb ajuda de les llevadores. Dibuix de Wegner. Recuperat de UCM <https://www.ucm.es/data/cont/docs/1888-2019-12-14-Mesjetnet%20y%20Renenutet.pdf>

Fig. 17. Maó del naixement d'Abydos, 36cm. 1750-1700 a. C. Penn Museum. A la dreta reconstrucció pintada de la imatge del maó. Recuperat de: <https://www.penn.museum/sites/expedition/the-magical-birth-brick/>

Fig.18. Marfil màgic o vareta màgica. Objecte apotropaic amb figures protectores. Imperi Mitjà, BM EA 18175. Recuperat de Robins, 1996,p.78.

Fig. 19. Placa amb una deessa amb cap de lleona alletant un rei. Amulet. Faiança blava. Tercer període Intermediari, 1069-664 a.C. British Museum EA 11314. Exposició Caixa fòrum 2020 Tarragona. Fotografia pròpia.

Fig. 20. Estatueta de la deessa Isis amb el seu fill Horus. Bronze. Baixa Època, British Museum EA 60756. Exposició Caixa fòrum 2020 Tarragona. Fotografia pròpia.

Annex 2.

Història de Red-jedet. Papir Westcar, font de la V dinastia.

Un día sucedió que Redjedet estaba sufriendo, dar a luz fue difícil. Entonces la Majestad de Re , señor de Sakhebou, dijo a Isis , Nephthys , Meskhenet, Heket y Khnoum: "Date prisa, por lo tanto, para ir a liberar a Redjedet de los tres niños que permanecen en Su vientre y que, en el futuro, ejercerá esta ilustre y benéfica función en todo este país; construirán los templos de tus ciudades, proveerán tus altares, enriquecerán tus mesas de libación, aumentarán la cantidad de tus ofrendas divinas. Entonces estas diosas se fueron, después de haber completado su transformación en bailarines; Khnoum estaba con ellos, a cargo del equipaje. Llegaron a la casa de Ouserrê y le encontraron el taparrabos en gran desorden; Luego le hicieron una ofrenda musical con sus collares-menat y sus sistros; les dijo: "Mis nobles damas, mi esposa está sufriendo porque su parto es difícil. Le dijeron: "Vamos a verla, porque sabemos cómo dar a luz". Él les dijo: "Vamos entonces"; Luego entraron en Redjedet y cerraron la habitación a su alrededor.

Isis se colocó frente a Redjedet, Nephthys detrás de ella, mientras que Heket aceleró el nacimiento. Isis pronunció estas palabras: "No seas demasiado poderoso dentro de él, en tu propio nombre de Ouserkaf"; Este niño se deslizó sobre las manos de Isis , un niño de un codo de largo: sus huesos eran duros, sus extremidades vestidas de oro, su tocado estaba en lapislázuli real; lo lavaron, después de cortarle el cordón umbilical, y lo colocaron sobre una tela de lino, como cojín; Meskhenet se acercó a él y le dijo: "Aquí hay un rey que ejercerá el cargo real en todo este país", mientras que Khnoum hizo vigorosos a sus miembros. [El mismo ritual y las mismas palabras se repiten de una manera absolutamente idéntica para los otros dos niños, Sahourê y Neferirkarê (reyes segundo y tercero de la quinta dinastía).] Entonces salieron estas diosas, después de haber liberado a Redjedet de los tres niños. "Que tu corazón sea feliz, Ouserrê, aquí hay tres hijos que te nacieron. "Él les dijo:" Mis nobles damas, ¿qué puedo hacer por ustedes? Ah! Entonces entregue esta bolsa de cebada a su portaequipajes, llévela para que pueda negociar cerveza", y Khnoum se encargó de la bolsa. Luego fueron al lugar de donde habían venido, cuando Isis les dijo: "Pero qué es, aquí estamos de regreso sin haber logrado cosas maravillosas para estos tres niños, cosas que podríamos haberles dicho a sus padre, que nos envió. Entonces formaron coronas de Lord Life-Health-Strengthy los pusieron en la bolsa de cebada; trajeron viento y lluvia al cielo, luego regresaron a la casa

de Ouserrê y dijeron: "Coloca esta bolsa de cebada aquí, en una habitación bien cerrada, hasta que regresemos de bailar desde el norte"; y colocaron la bolsa en una habitación bien cerrada.

Redjedet se purificó por un período de catorce días. Luego le dijo a su sirviente: "¿Esta casa está suficientemente abastecida?" - el criado dijo: "Se le proporcionan todo tipo de cosas buenas, excepto en jarrones, no han sido traídos". "Redjedet luego dijo: "¿Por qué entonces no trajimos jarrones? - el sirviente: "Es que no hay nada que hacer [cerveza] aquí, aparte de la bolsa de estos bailarines, que está en una habitación que sellaron". Entonces Redjedet dijo: "Ve, trae [cebada] esta bolsa, Ouserrê les dará el equivalente cuando regresen". El criado se apresuró; abrió la habitación, así que escuchó un sonido de alabanza, canción, baile y alegría en la habitación, todo lo que generalmente se hace por un rey. Se apresuró a ir y contarle a Redjedet todo lo que había escuchado; Luego vagó por la habitación en todas las direcciones, sin encontrar el lugar de donde provenía este ruido; cuando puso su sien en la bolsa, entendió que estaba producida dentro de ella. Luego colocó la bolsa en una caja, que se colocó en otro cofre, se cerró con una corbata de cuero, y lo guardó todo en una habitación que contenía los objetos de su hogar y que selló. Cuando Ouserrê regresó de los campos, Redjedet le contó esta historia. Entonces el corazón de Ouserrê estaba alegre, grandemente. Y descansaron después de este feliz día.

Tres días después de este evento, surgió una disputa entre Redjedet y el sirviente, y Redjedet hizo castigar a este último golpeándola. Entonces el criado le dijo a la gente de la casa: "¿Puede ella hacer eso, cuando haya dado a luz a tres reyes?" Le diré a la Majestad del Rey del Alto y Bajo Egipto, Khufu. Luego se apresuró; pero se encontró con su hermano uterino atando un manojo de sábanas en la era; este último le dijo: "¿Dónde tienes que hacer, pequeña?" Entonces ella le contó la historia, y el hermano le dijo: "Antes de mí, ¿es algo que hacer, como si tuviera que entrometerme en estas palabras?" Agarró una bota de lino y le dio un duro golpe; el criado se apresuró a buscarle un cuenco de agua, pero un cocodrilo la agarró. Sin embargo, el hermano se apresuró a contarle a Redjedet al respecto; la encontró sentada, con la cabeza sobre las rodillas, el corazón muy triste; él le dijo: "Mi noble dama, ¿por qué estás de este humor? "

Ella le dijo: "Fue esta niña, que había crecido en la casa, y luego se fue diciendo: voy a informar. Luego inclinó la cabeza y dijo: "Mi noble dama, se detuvo en el camino para hablar conmigo cerca de mí; Le di un duro golpe, se fue para sacar un poco de agua, cuando un cocodrilo la atrapó. "¹⁰⁶

¹⁰⁶ Traducció propia del francès a castellà. Font:Ludovic (2015) Dossier n° 3 : Textes antiques (3ème partie). <https://ludovic8313ter.skyrock.com/3256253026-Dossier-n-3-Textes-antiques-3eme-partie.html> [Consulta 10/04/2020]

